

куство. — М.: Искусство, 1968. — С. 81.

6. Богатырєв П.Г. Вопросы теории народного искусства. — М.: Искусство, 1971. — С. 363.

7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М.: Русский язык, 1987. — С. 268.

8. Словарь иностранных и национальных словарей, 1955. — С. 382.

9. Малинка О.М. Сборник материалов по малорусскому фольклору. — Чернигов: Типография Губ. Земства, 1902. — С. 54.

10. Выготский Л.С. Психология искусства. — М.: Педагогика, 1987. — С. 250.

11. Топорков А.Л. Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. — Л.: Наука, 1989. — С. 89—101.

12. Леві-Строс К. Структурна антропологія. — К.: Основа, 2000. — С. 199.

13. Малинка А. Родини і хрестини. — К.: Отд. оттиск из журнала "Киевская старина", 1898. — С. 7.

14. Якушкин Е.И. Иоанн-Войн // Этнографическое обозрение. — М. — 1891. — № 2. — С. 8.

15. Богатырєв П.Г. Вказ праця. — С. 361.

Наталія Ревенюк

зав. лабораторії навчально-творчої майстерні реставрації скульптури і творів декоративно-ужиткового мистецтва НАОМА

Образно-символічний зміст та поліфункціональність українського рушника

Сили землі і води, втаємничені почуття і радість повсякдення, гармонія форм і поєднання кольорів — це український рушник, втілення історії духовності українського народу.

Усе, що оточує українця, все, про що він думає, чим живе, у що вірить людина магічної землі з багатим минулим, вплетено нитками у чарівні візерунки, зашифровані послання волі і душі українського народу. Застосування в побуті рушників пов'язане, насамперед, зі звичаями та обрядами українців, їхнім духовним життям. У народі живе одвічна віра у життєдайну силу рушників, символічне значен-

ня "полотна життя" у людському існуванні. З особливим шанобливим ставленням виготовляються рушники-символи, призначені для конкретного обрядового використання.

У суспільній свідомості від того, у який спосіб, з яким настроєм робився рушник, залежала його здатність функціонування як важливого соціального знаку. Рушник є неодмінним атрибутом і традиційною окрасою-оберегом житла, народного побуту. Усі важливі події в житті українця "перепліталися" рушником.

Орнаментика рушника, як і всього народного мистецтва, про-

йшла довгу еволюцію від магічних знаків-символів до суто декоративних елементів. Червоний колір, скажімо, українського рушника, безумовно, теж символічний. Він свідчить про життєрадісний характер народного мистецтва [8, с. 176].

У давні часи вишивали або ткали рушники-символи, які призначалися для конкретного обрядового використання. Вони були неодмінним атрибутом у побуті, у святкових діях, народних звичаях, обрядах, а також у фольклорних та літературних творах. Окрасою таких рушників були вишиті чи виткані символи — "дерево життя", "дерево-квітка", птахи, казкові квіти, виноград тощо.

В українській народній вишивці мотив "дерева життя" найчастіше зустрічався на родинних рушниках. У них звичай на нижніх і середніх гілках стовбура з обох боків розташовували птахів, що мало означати міцність та незнищенність роду. У дохристиянські часи Дерево символізувало бога Рода — прабатька всіх богів.

До певних нагод вишивали різних птахів — символи людських душ. Наприклад, солов'я і зозулю полюбили зображати на дівочих рушниках. Цих птахів найчастіше вишивали на гілці калини, що символізувала продовження роду. Жар-птиці, або пави, завжди парами сиділи на весільних рушниках з вінцями чи віночками і разом несли знак Божого благословення, несли в собі сонячну енергію і тому були птахами сімейного щастя. Шлюбну пару символізували соколи, голуби, півні [9, с. 41].

Неабияке значення мала числова символіка у розташуванні Дерева, гілок, квітів, птахів. Особливо популярними були такі числа, як три, п'ять, сім, дванадцять та ін. Число три — священне, чарівне і щасливе, це число Святої Трійці, однієї з вищих складових християнської віри. Число п'ять — символ світла, здоров'я і життєвої гармонії та рівноваги, Божественної сили; п'ять — число усвідомлення: людина знаходить досвід життя за допомогою п'яти почуттів, виражає чуттєвість і мирські задоволення в цілому. Число сім у багатьох древніх народів вважалося священним, це один з числових параметрів Всесвіту, служить для опису повного складу Божественного пантеону. Це число духовної досконалості.

Рушник на весіллі і дотепер є головним атрибутом свята. З давніх давен наречена готувала їх завчасно, стільки, щоб було достатньо — для залицяння, сватання, заручин та, власне, для самого весілля. Це широко зафіксовано у піснях зразках українського фольклору та в літературі.

Образ рушника символізує дійство заручин, дівочу долю, подружнє щастя, яким молода дівчина готова поділитися із коханим. А сватів, пов'язаних рушниками, є своєрідними довіреними особами заручених і головними дійовими особами весілля, які несуть відповідальність за атмосферу свята, за долю молодої пари. Вони немовби вводять подружжя у нове для них життя [10, с. 28—29]. Самий обряд проводять у церкві зі священником, у народному епосі він символізується коротким містким виразом "на рушничок

стати". Незважаючи на більш як тисячолітнє панування християнської віри, дохристиянські традиції виявилися досить стійкими, вкоріненими у народній душі. Якщо звернути увагу на загальновідомий принцип пристосування християнства до раніше існуючих звичаїв та символів, то логічно припустити, що народний звичай ставати на рушничок у давнину передував обряду вінчання, більше того — пережив його, увійшовши кульмінаційним моментом реєстрації одруження і за теперішніх часів.

Вступ молодого подружжя у нове спільне життя є магічним дійством, у якому системою архаїчних знаків закодовано розуміння високого змісту людського існування на землі. Пов'язування рушником рук молодих продовжує і розвиває далі внутрішню природу весільного священнодійства. Вишиваний рушник наділяється силою з'єднання, коли зв'язують руки молодих рушниками в обрядах заручин та весілля, виступає предметом втілення та дії найвищої божественної сили, скерованої на благословення нового, спільного життя молодії сім'ї. Рушник у цьому дійстві є символічною моделлю будови Всесвіту з різноманітним набором символів нескінченності життя у світі [11, с. 30].

Можливо, і готували обрядові рушники у давнину тільки на весілля, а вже потім вони використовувались у багатьох інших ситуаціях — як обереги при входинах до нової хати, при провадах у далеку дорогу, для зустрічі дорогих гостей, як прикраса у красному куті світлиці — щоразу несучи значення возвели-

чення, захисту, благословення тощо [5, табл. LIV].

З бігом часу мінялися релігії та соціальні формації, а рушник жив завдяки своїй внутрішній духовній наповненості. Це могутній символ самого життя.

Про широкий ужиток рушника переконливо свідчить величезне розмаїття його назв, у яких, як правило, відображено його призначення, техніку виконання, колорит, орнаментику і навіть місце виготовлення. На Полтавщині, наприклад, побутують назви: утиральник, утирач, посудний, покутний, божниковий, іконний, кілковий, ключовий, стінний, плечовий, для подарунків, для хрестин, вінчальний, на смерть, для хвороби, на скот; тканий, шитий, вишиваний, вибіланий, перебраний, мереживний, мальований, пісний, червоний, крелевський, королівський, полотняний, паперовий, наклеюваний тощо.

На окрему увагу заслуговує обряд народин, хрестин. Дитину одразу після народження клали на чисте полотно. І це цілком логічно: життя нової людини на землі починається з чистого листа, якого ще має мережити доля. У народі досі існує повір'я, що не можна нічого готувати для новонароджених завчасно, аби запобігти всіляким ускладненням під час пологів. Та й нині у нас, і не тільки, кума — хрещена мати новонародженого — неодмінно повинна мати на хрестинах як головний атрибут своєї місії "крижму", тобто шматок тканини завдовжки 3–5 метрів, щоб огорнути нею немовля. Тепер на "крижму" беруть фабричну тканину, а у

давнину, безперечно, це було руко-творне домоткане полотно, чисте, як початок, як надія [12, с. 32].

Селянина рушник супроводжував протягом усього життя — і в радості, і в горі. Він завжди був символом гостинності — на нього клали хліб-сіль, зустрічаючи поважних гостей. Хліб мав глибоку образну символіку. Коли в Євангелії від Іоанна читаємо: "Я — хліб життя. Хто до мене приходить — не голодуватиме, а хто вірує в Мене, — ніколи не прагнущиме", то маємо складне символічне значення і самого предмета, і слова, що його означає [7, с. 108].

Вочевидь, символіка хліба, як Бога, потребувала шанобливого ставлення до нього і вимагала, щоб він ніколи не лежав на "голому", непокритому столі, а також був вкритий. Саме тому рушником вкривають і паски, несучи їх святити до церкви на Великдень.

Давні символи в орнаменталіці рушника тісно пов'язані з магічною та обрядово-календарною практикою. Найдавніші з відомих символів, що знаходять своє відображення у всіх різновидах традиційного мистецтва — спіраль, меандр, зигзаг, хвилячка, паралельні лінії тощо — мають подібність до астрономічно-календарних знаків фіксування положень Сонця, Місяця та інших небесних тіл й уособлюють явища космічного й земного рівнів. Серед основних орнаментальних мотивів українського рушника є хрести, свастика, багатокутні зірки, трикутники, ромби, кола, "шеvronи", "решітки", "яйце", "пісочний годинник", "шахівниця", "колоні життя", "пташині лапки", "гре-

бінці", завитки, гачечки, ромби, "роги"; солярні, антропо-, зоо- й орнітоморфні знаки, які уособлювали поняття про вищі енергії природи, космічні сили. До того ж, вони визначали й функціональне призначення самого рушника: для живих, мертвих чи богів. Визначальні символи первісного світогляду породили розмаїття їхнього образного вираження. Орнаментальні мотиви та композиції ритуальних рушників покликані, передусім, "встановлювати зв'язок" з іншими сферами буття, закликаючи духовні сили до "співпраці" та використовувати втілений у них сакральний енергопотенціал.

Як уже зазначалося, рушник супроводжував людину впродовж усього життя — на рушнику несли дитину на хрещення і на рушнику супроводжували в останню дорогу. Згідно з народними уявленнями, у деяких ситуаціях рушник втілював у собі символічний образ "дороги поміж світом живих і світом мертвих, під час переходу до потойбічного світу. Зі смертю людини рушник ішов з життя разом з нею, при повному звучанні всієї глибини своєї символіки, як підтвердження віри в те, що зі смертю фізичного тіла життя не закінчується. По селах ще донедавна рушник клали на дно домовини, увінчували голову неміжчика, немов ікону, пов'язували хрест, вінки, руки людей, що несли домовину, врешті, на рушниках й опускали її в землю.

Уже з середини ХХ ст. відомі випадки вишивання рушників "скорботних", похоронних, з хрестами та ін. Очевидно, це прояв новочасних віянь.

Напевне, в жодній країні світу рушникові не надається такого важливого значення в оформленні інтер'єру жилих та громадських споруд, як в Україні (покуть з іконами, кідкові рушники, обрамлення вікон тощо). У XIX ст. з розвитком поліграфії та фотографії у сільському житті рушник використовувався для оформлення різних картинок, дзеркал або серій сімейних фотографій. Цей звичай і досі зберігається в інтер'єрі сільського житла.

Рушник використовувався з давніх часів у культових спорудах, зокрема у церквах. Для інтер'єру церков обирали особливо вишукані рушники, якими прикрашали ікони. Масштаби та композиційні вирішення рушників для домашніх інтер'єрів і культових споруд, звичайно, були різними. Значення рушника у житловому інтер'єрі, починаючи з 20–30-х років XX ст., майже не змінилося.

З найдавніших часів рушник чутливо реагував на зміни в історії України, хоча в основі своєї залишався майже незмінним, як і менталітет народу, що породив його. При цьому в процесі багатовікового історичного та культурного розвитку у різних регіонах України витворились характерні локальні орнаментальні мотиви, композиційні вирішення, колірна гама, техніки шиття, які дбайливо передавалися з покоління в покоління, розвивалися та вдосконалювалися

все новими й новими поколіннями майстрів.

Навряд чи в декоративному мистецтві є інший такий жанровий різновид, який би сконцентрував у собі стільки розмаїтих символічних значень, втілених в орнаментах, пов'язаних з образами добра, краси, захисту від усього злого на землі. У рушниках втілена народна пам'ять про життєдайні сили Землі і Сонця [3, с. 3].

І сьогодні українці вважають рушник за найкращий подарунок з урочистої нагоди. Та й іноземці, приїжджаючи до України, обов'язково, як правило, везуть із собою додому український рушник, як образ українського характеру і духу, внутрішньої сили цієї багатой і щедрої землі, образ особливої ментальності. А почесних гостей країни — президентів, дипломатів — також обов'язково зустрічають із рушниками, символом “зав'язання” дружніх і приязних стосунків. “Ми відкриті”, — кажуть українці, пригощаючи хлібом-сіллю на рушниках гостей.

Сьогодні українці наново відкривають для себе багатство власних же традицій, точніше, прокидається повага до споконвічних цінностей свого народу. Рушник — одна з цих традицій. І, напевно, це унікальне втілення добра, краси, захисту від усього злого на землі завжди супроводжуватиме наш народ у духовному зростанні, як Земля, Сонце і Молитва.

киє корні і розвиток обычая. — М.: Наука, 1983. — 220 с.

3. Кара-Васильєва Т. Давнина в рушниках // Народне мистецтво. — 1998. — № 1–2. — С. 3.

4. Манушарова Н.Д. Українське народне мистецтво: Тканини та вишивки. — К.: Музвидав УРСР, 1960. — 173 с.
5. Там само. — Табл. LIV.
6. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1969. — 190 с.
7. Новый завет. От Иоанна святое благословение. — Гл.6. — М.: Протестант, 1994. — С. 108.
8. Орел Л. Українські рушники. — Львів: Кальварія, 2003. — С. 176.

9. Островська Т.О. Знаки 155 стародавніх українських вишивок. — К., 1992. — С. 41.

10. Теліженко О. Символ благословення життя // Народне мистецтво. — 1998. — № 1, 2 — С. 28–29.

11. Там само — С. 30.

12. Там само — С. 32.

13. Українська народна поетична творчість. — К.: Рад. шк., 1968. — 559 с.

Юлія Пігель

аспірантка Львівської національної академії мистецтв

Традиції і новаторство у творчості художників Львівської Опери 1939–2006 рр.

Світовий театр початку XX ст. — Едвард Гордон Крег, Антонен Арто, Адольф Аннія, Макс Райнгардт, Всеволод Мейєрхольд та інші, яскраво демонстрував неповторну оригінальність: сміливість театральної режисури, акторської пластики, світла, кольорів, звуку тощо. Доля ж українського театру складалася дещо інакше: він, на думку театрознавця Григора Лужицького, “сілою історичних обставин — тримався до межі можливого своїх барокових засад: побутових джерел. Сценографія при тому ледве животіла в тіні театального слова, яке всебічно домінувало в цьому театрі” [5, с. 49]. Особливо складною ця ситуація була в галицькому театрі. Театральний поступ в Україні відбувся насамперед у Києві та Харкові, і великою мірою це можна пояснити тим, що “великий” син Західної

України, Лесь Курбас виявив себе по-справжньому тільки тоді, коли опинився на Східній, а “вужча його батьківщина змусена була в цій ділянці висувати нові кадри” [5, с. 50]. В цей час показово в історичному плані вже встигла стати творчість митців, які були співтворцями нового українського театру на початку XX ст. Серед них — Анатоль Петрицький, Олександр Хвостенко-Хвостов, Вадим Меллер, Олександр Екстер, Лев Бакст, Олександр Богомазов, Давид Бурлюк, Павло Челішев, Олександр Радченко, Володимир Татлін, Ель Лисицький, Наталія Гончарова, Костянтин Коровін, Олександр Тишлер та ін. [2, с. 3–20].

Саме тоді зростає роль художника в театрі, як і зорове начало в сценічних пошуках тих років. Художник стає “правою рукою” ре-

1. Гасюк Е.О., Степан М.Г. Художне вишивання: Альбом. — К.: Вища шк., 1986. — 103 с., 156 табл.

2. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Историчес-